

Nasjonalismens janusansikter

Foredrag av Stein Tønnesson ved Aschehougs fagdager, 1994

La meg begynne med en bekjennelse: *Jeg er nasjonalist*. Jeg var ikke klar over det da jeg begynte å arbeide med dette foredraget. Men nå vet jeg det: Jeg er nasjonalist. Nasjonalismen er nemlig ikke bare dårlig. Den har også gode sider. Ved å forkaste de dårlige og holde fast ved de gode sidene er det mulig å skape en god nasjonalisme. Det er dette jeg skal forsøke å gjøre i dette foredraget, ved å gjennomgå noen av nasjonalismens pene og mindre pene ansikter.

Ingen annen idé eller ideologi har begeistret så mange mennesker i det 19. og 20. århundre som nasjonalismen. Den har gjort dem villige til å ofre sitt liv, utstå de største pinsler--og gjøre dyd av den verste grusomhet. Nasjonen har vært det 20. århundres mest intense og forpliktende fellesskap. Nasjonalfølelsen har vært fremelsket og utnyttet av politikere, forfattere, journalister, militærledere, idrettsledere, for ikke å snakke om dere skolelærere.

Når vi nå befinner oss midt i århundrets siste tiår, er det bare rimelig at vi opplever en omfattende debatt og forskning om nasjonalisme og nasjonal identitet. Det er spørsmål som angår de fleste. Vår innstilling til nasjonalismen har dessuten betydning for hvordan vi ønsker å organisere kloden i det århundret som snart begynner. Kan verden bli *fredelig* så lenge den bygger på stater med folk som har hver sine vi-følelser? Kan en verden av nasjonalstater overvinne trusselen om *miljøkatastrofe*?

Her skal jeg ikke gi meg inn på å reorganisere verden, men nøye meg med en forpostfektning der jeg prøver å rydde opp i noen av nasjonalismens problemer. De skal behandles parvis, som seks motsetninger representert ved hvert sitt *janusansikt*. For de fleste av janusansiktene skal jeg hente inn eksempler fra Asia og Europa. Jeg er asiaforsker. Derfor er det naturlig å bruke eksempler fra Asia. Det er

ikke vanlig i norsk og europeisk nasjonalismedebatt, som stort sett er eurosentrisk. Men nasjonalismen gjør seg gjeldende over hele verden og bør diskuteres på verdensbasis.

(OVERHEAD JANUS 1: "Fordømmende definisjon <> Nøytral definisjon"). Mitt *første janusansikt* gjelder *definisjonen* av ordet nasjonalisme. Ordet selv har to ansikter. Skal det defineres *fordømmende*, eller skal vi gi det en *nøytral* definisjon?

I leksika var det tidligere vanlig å gi ordet en fordømmende definisjon: "**Nationalisme**, Betegnelse for en overdreven, yderliggaaende Nationalitetsfølelse, omtr. enstydig med Chauvinisme" skrev Salmonsens konversationsleksikon i 1924. Senere er det blitt mer vanlig å definere ordet nøytralt. Encyclopaedia Britannica definerer nasjonalisme slik: "lojalitet og hengivenhet mot staten slik at nasjonale interesser settes foran individuelle eller globale interesser." Aschehougs konversasjonsleksikon kaller nasjonalisme "en strømning som setter nasjonenes styrke og selvheldelse som det høyeste mål for den politiske virksomhet". Endelig skriver Store Norske Leksikon at nasjonalisme er "politiske ideologier eller idéretninger som er basert på prinsippet om nasjonens, særlig den etnisk homogene nasjons, egenverdi."

Forskjellen i de leksikalske definisjonene avspeiler reelle forskjeller i hvordan ordet "nasjonalisme" brukes såvel i offentlig debatt som i samfunnsforskning. I politisk debatt brukes ordet fortsatt for det meste fordømmende mens forskerne stort sett definerer det nøytralt, ihvertfall de forskerne som forsker på nasjonalisme. En nasjonalismeforskning bygd på en fordømmende definisjon ville bli for snever; den ville bare dreie seg om hvordan ondet oppstår og hvordan det kan forebygges eller bekjempes. Moderne nasjonalismeforskning handler om større og mer interessante fenomener, nemlig om *forholdet mellom folk og stat*. Nasjonalismen oppfattes da som "en holdning, doktrine eller bevegelse som etterstreber

enhet mellom folk og stat ved å skape eller opprettholde en nasjonalstat". Dette er en nøytral, ganske vid definisjon. Den er inspirert av den britiske sosiologen Ernest Gellner, men formulert av meg selv. Definisjonen er kanskje ikke så veldig presis, men jeg går inn for den likevel. Den åpner ikke bare for fruktbar forskning, men gjør det også mulig for noen å erklære seg som nasjonalister mens andre kan se seg som ikke-nasjonalister, uten at verken den ene eller andre kan æreskjelles av den grunn. De som ønsker seg en verden uten stater, eller bare med én stat, er selvsagt ikke nasjonalister. De som innrømmer at verden trenger stater, men mener at hver stat må erkjenne at dens innbyggere tilhører mange ulike folk og kulturer, og derfor bør avstå fra å bygge opp en felles nasjonalfølelse, de er heller ikke nasjonalister. Men de som ønsker å knytte folk og stat sammen gjennom en mer eller mindre sterk nasjonalfølelse, de er nasjonalister.

Det er på dette grunnlaget at jeg, uten blygsel, kan si at jeg er nasjonalist. Derimot tror jeg vi må fastslå at Thomas Hylland-Eriksen, som noen av dere hørte i går kveld, ikke er nasjonalist. Som sosialantropolog har han funnet sine idealsamfunn på øyer med mange ulike folk som lever fredelig sammen med minst mulig fellesskap. Hylland-Eriksen ønsker dessuten å gjøre sitt eget hjemland, Norge, minst mulig nasjonalt. Han er motstander av parolen "fargerikt fellesskap" fordi den ikke bare legger vekt på fargerikdom, men også på det norske fellesskapet som fargene skal inngå i. Det er også temmlig klart at Peter Normann Waage, som utgav en meget lesverdig bok i fjor om nasjonalisme i Europa (*Jeg, vi--og de andre*), ikke er nasjonalist. Han mener (s. 339) at "De største ulykker følger av at ... de to kollektivstørrelser blandes sammen, av at "stat" og "nasjon" betraktes som identiske størrelser I alle kontinentets land møter vi et mangfold av kulturer, språk og livsoppfatninger som må leve sammen i én stat. Det første premiss må være at stat og nasjon, i betydningen "kultur", ikke kan eller skal sammenfalle." Som motpol til prinsippet om nasjonens rettigheter setter Waage opp

prinsippet om individets menneskerettigheter.

La meg understreke at jeg har stor sympati for Hylland-Eriksens og Waages syn, og jeg håper det jeg nettopp sa ikke gav inntrykk av at jeg ønsker å lukke dem ute fra det gode norske selskap. Det er ikke problemfritt å bruke en nøytral definisjon av nasjonalisme, selv ikke innen samfunnsforskning. Et av problemene er at forskningen verken kan eller bør være isolert fra offentlig debatt. Men i den offentlige debatten er ordet nasjonalisme på sett og vis infisert. Så snart ordet brukes, oppstår det en propagandakrig om hvem som greier å feste etikettene "unasjonal" eller "nasjonalist" mest mulig effektivt på sine motstandere.

Velger vi en nøytral definisjon, må vi også være tilstrekkelig redelige til å avstå fra å bruke nasjonalisme som skjellsord i politisk debatt. Det er klart at utfra den nøytrale definisjonen jeg har gitt av nasjonalisme, må det meste av motstanden mot norsk medlemskap i den Europeiske Union (EU) betraktes som nasjonalistisk. Mye av motstanden mot EU skyldes jo nettopp frykt for at enheten mellom folk og stat i Norge skal bli svekket. Men hvis jeg som nasjonalismeforsker sier dette høyt, risikerer jeg å bli sitert i en av Europabevegelsens publikasjoner i en artikkel som har til formål å *beskyld*e EU-motstanderne for nasjonalisme. Det ville jo være ren juks. Det ville være å spille på det nøytralt definerte ordets negative konnotasjoner. Thomas Hylland-Eriksen er redaktør av *Samtiden* og en aktiv offentlig debattant, han har kjent dette problemet på kroppen og har bestemt seg for å slutte å bruke ordet "nasjonalisme". Han snakker nå bare om "etnisitet", "stat" og "nasjonal identitet". Jeg er mer anonym i offentlig sammenheng og har derfor ikke kjent behov for noen slik nødløsning. I stedet vil jeg kreve av en god nasjonalisme at den bygger på en nøytral definisjon om enhet mellom folk og stat.

(OVERHEAD JANUS 2: "Fortid <> Fremtid") *Janus* var romernes gud for inngang og utgang. Han ble dermed også

tidsregningens gud. Første dag i måneden, *Kalendae*, var helliget ham, og årets første måned fikk hans navn. Min *andre motsetning* gjelder nasjonalismens plass mellom *fortid og fremtid*, mellom historie og aktuell politikk. Noe av hemmeligheten bak nasjonalismens suksess er dens evne til å skape forestillinger om fortiden som former eller binder fremtiden. Nasjonalistene har i stor utstrekning brukt sin særlige versjon av historien som argument for sine politiske mål: "Vi har utgjort en nasjon siden tidenes morgen og har rett til full selvbestemmelse; Disse fjellene og dalene tilhørte oss den gang vi var frie. Å vinne dem tilbake er en historisk forpliktelse". Det territorium som den ytterliggående nasjonalisten ønsker å erobre eller forsvare for sitt folk, forsøker han å etablere som et historisk faktum ved å fremheve et tidsrom i historien da det fantes et rike som hadde nettopp en slik utstrekning. Får han tilstrekkelig mange til å tro at det var i den perioden staten hadde sine "naturlige grenser", vil det spre seg en oppfatning om at områdene innenfor disse grensene tilhører nasjonen med *historisk rett*.

Her ville det være nærliggende å ta Tyskland som historisk og Serbia som aktuelt eksempel, men mine eksempler er isteden Kambodsja og Sverige, to land med omtrent like mange mennesker. Kambodsjas tragedie siden 1970 har utfoldet seg under inspirasjon fra det historiske spøkelset *Angkor*. Angkor var et kongerike fra 800- til 1400-tallet med sentrum i det som i dag er det nordøstlige Kambodsja. Kongeriket etterlot seg det største religiøse tempelkompleks som finnes i verden. Byggingen av templene skjedde etter ordre fra en rekke hinduiske herskere som forsøkte å overtrumfe hverandre ved alltid å bygge større enn sine forgjengere og fiender. Det største templet kalles Angkor Wat. Selve arbeidene må ha vært utført av en ufattelig mengde slaver. Da franskmennene begynte å studere Angkor i 1860-årene, trodde den lokale befolkningen -- som kalles *khmer* -- at templene var blitt bygd av et mytisk kjempefolk, men franske arkeologer og historikere etablerte en *nasjonal historisk kronologi*, en nasjonal fortelling om

khmer-folkets fortid. Franskmennene fortalte khmerene at templene var blitt bygd av deres egne forfedre. Kongene deres hadde hersket over et stort rike. Et Angkor-museum ble bygd i nærheten av det nye kongepalasset i Phnom Penh. Under henvisning til Angkors storhet prøvde franske lærere å bygge opp en kambodsjansk nasjonalstolthet slik at kambodsjanerne kunne komme seg ut av den "500-årsnatten" nasjonen hadde befunnet seg i og komme seg opp på thaienes og vietnamesernes nivå. I 1941 innsatte franskmennene en ung gutt som Kambodsjas nye konge. Han het Norodom Sihanouk. Vest for palasset, like ved Angkor-museet, bodde en annen gutt. Denne gutten, et vennlig og stillfarende barn, het Saloth Sar; han skulle senere ta navnet Pol Pot. Pol Pot og Sihanouk, kommunisten og kongen, er to av den kambodsjanske nasjonalismens ansikter. Begge fikk sin historieoppfatning formet av den franske fortellingen om Angkor.

I 1953 ble Kambodsjas en uavhengig nasjonalstat, med Sihanouk som statssjef, med egen grunnlov og et flagg med tårnene til Angkor Wat. Så begynte striden om arven fra Angkor. Den toppet seg i årene 1970-75, da Sihanouk ble avsatt og to kambodsjanske hærer sloss om å gjenskape Angkors storhet. Et USA-støttet militærregime under general Lon Nol forsøkte å skaffe seg støtte i befolkningen ved å gjøre krav på store deler av Sør-Vietnam. Da Pol Pots røde khmer tok over i 1975, innførte de et nytt flagg med kommunismens røde og gule farge, men motivet var fortsatt det samme: tårnene til Angkor Wat. "Vi kjenner alle fortidas Angkor", erklærte Pol Pot i 1977, "Angkor ble bygd i slavetiden. Det var våre slaver som bygde det under trykket fra den tidas utbytterklasser, for å tilfredsstille kongen. Hvis vårt folk var i stand til å bygge Angkor, kan vi utføre hva som helst". Pol Pot satte straks sitt utvalgte folk til å utføre noe ingen hadde greid tidligere, å skape et likhetssamfunn uten penger og privateiendom. Da eksperimentet førte til massedød, hungersnød og opprør, gjenopptok Pol Pot sin forgjenger Lon Nols aggressive politikk mot Vietnam. Det førte til ti års vietnamesisk

okkupasjon, ti år med krig, minelegging og tusenvis av amputerte ben. Nå har Kambodsja fått noe som begynner å ligne fred, med FNs hjelp, men khmerfolket vil lenge ennå halte rundt på krykker.

Jeg mener ikke å si at Angkors spøkelse er den viktigste forklaringen på Kambodsjas tragedie, men jeg mener at det har sin del av skylden. Nasjonalistisk utnyttelse av historien har en tendens til å få urimelige og ekstreme krav til å se rettferdige og rimelige ut. Når fortidens storhet får lov til å spille for stor rolle i et folks nasjonale identitet, bidrar det til å gjøre nasjonalismen ekstra ekstrem. Når en nasjon eller politisk bevegelse er mer samtids- og fremtidsrettet, har den lettere for å ta utgangspunkt i det som er mulig og rimelig.

Hva har dette med Sverige å gjøre? Jo, den svenske nasjonalismen fortjener ros for å ha unngått historiske spøkelser. Også Sverige har sitt Angkor, storhetstida på 1600- og begynnelsen av 1700-tallet med kongenavn som Gustav II Adolf og Karl XII og dramatiske nederlag ved Lützen og Poltava. Sverige har en historie som roper på hevn. På 1700- og 1800-tallet mistet Sverige alle de områdene der flertallsbefolkningen ikke var svensker: ikke bare områdene sør for Østersjøen, men også Finland. I 1905 gikk også Norge tapt, som Sverige hadde skaffet seg som kompensasjon for Finland. Men i vårt århundre har den svenske storhetstida og tapet av tidligere svensk land spilt en helt marginal rolle for svensk nasjonalfølelse. Sverige har ikke gjort et eneste forsøk på å vinne tilbake tapte områder. Den svenske nasjonalfølelsen har vært knyttet til velferdsstaten, folkhemmet, den svenske fremtidsmodellen. Inntil nylig oppfordret læreplanen for den svenske gymnasieskolan svenske historielærere til å utnytte tidligere tiders bøker om Gustav Adolf og Karl XII som eksempler på skadelig nasjonalistisk historieskrivning. Legg merke til at jeg sa "inntil nylig". I de siste årene har den svenske selvforståelsen vært i krise, og svenskene har i stigende grad vendt seg mot fortida for å skaffe den

svenske identiteten historiske røtter slik at Sverige kan gå inn og igjen spille en selvbevisst rolle i europeisk stormaktspolitikk. Det synes jeg er litt bekymringsfullt.

La meg skyte inn et par ord om Norge, et land jeg også senere skal vende tilbake til. Når det gjelder nasjonalismens forhold til historien, ligner Norge mer på Kambodsja enn på Sverige. Noregsveldet, firehundreårsnatten, 1814, 1905 og 9. april dukker stadig opp i norsk samfunnsdebatt -- tenk på grønlandsaken i 20-årene, NATO-striden i 1950- og 60-årene og EF-striden i 1970-årene og i dag. Kanskje er ikke dette så grovt. Jeg mener på ingen måte å si at historiske eksempler skal være bannlyst i politisk debatt. Tvertimot skulle jeg ønske at den politiske debatten ble gjennomsyret av historiske argumenter. Det jeg vil advare mot, er å bruke den nasjonale historien til å brennemerke visse holdninger, eller si at vi må velge ett bestemt standpunkt i et aktuelt stridsspørsmål fordi det motsatte ville være et svik mot 1814 og 1905, eller lærdommene fra 9. april. Slike argumenter er nemlig ikke argumenter i det hele tatt, men forsøk på å utnytte historien til å skape følelsesmessig oppslutning om en kampsak eller en politisk leder.

Et viktig krav til en god nasjonalisme er at den er varsom med å utnytte historien.

(OVERHEAD JANUS 3: "Folk får stat <> Stat får folk") Min tredje motsetning gjelder nasjonalstatens tvetydige grunnlag, på den ene siden i *folket*, på den andre siden i *staten*. Når en nasjonalstat oppstår, er det da folket som får en stat, eller er det staten som får et folk?

Det klassiske eksemplet på denne motsetningen er forskjellen på fransk og tysk nasjonalisme. Det skyldes konflikten om Alsace og Lorraine. Da Tyskland la under seg disse to franske provinsene i 1870, forsvarte tyskerne det med at befolkningen var overveiende tysk. Etter som de var tyske, hørte de hjemme i den tyske staten. Det tyske folket hadde fått sin stat, og der hørte alle tyskere hjemme. Hva var det som gjorde alsacerne tyske? Jo, at de snakket tyske

dialekter. Den tyske nasjonalitetsoppfatningen hadde grunnlag i språket: *Die Muttersprache*. Før Bismarck hadde jo tyskerne manglet en stat å identifisere seg med. De hadde mange stater. Grunnleggerne av den moderne tyske nasjonalismen, Johann Gotfried von Herder (1744-1803) og Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), hadde skapt ideen om et folk med språket som grunnlag. Et språk var ikke noe man lærte seg, men noe man fikk fra sin mor, omtrent som blod og morsmelk. Franske forskere og intellektuelle svarte med en fransk nasjonalitetsoppfatning. De innrømmet at befolkningen i Alsace (eller "Elsass" om man vil) snakket tyske dialekter, men likevel var de franske. Fransk nasjonalitet kom nemlig ikke fra morsmålet, men fra folks eget ønske om å være en del av den franske staten. Den franske staten hadde fått sitt folk gjennom folkets eget friville ønske. Folk i Alsace ønsket å være franske. Derfor var de franske. Den franske republikanske historikeren Fustel de Coulanges sa det slik i et svar til sin berømte tyske kollega Theodor Mommsen: "Det som skiller nasjonene fra hverandre, er verken rase eller språk. Menneskene kjenner i sine hjerter at de utgjør det samme folket når de har et fellesskap av ideer, interesser, følelser, minner og forhåpninger ... De er, Monsieur, en fremstående historiker. Men la oss ikke se for mye på historien når vi snakker om samtiden. Rasen, det er historie, det er fortid. Språket er også historie, det er rester av en fjern fortid. Det som er samtidig og levende, det er viljene, ideene, interessene, følelsene. Historien sier Dem kanskje at Alsace er tysk land, men samtiden beviser at det er fransk land." Den franske språkforskeren Ernest Renan bidro også med en berømt pamflett "Hva er en nasjon?" (*Que-est-ce qu'une nation?*), der han definerte nasjonal tilhørighet som en sjelelig eller åndelig tilstand og spisset sitt synspunkt til i en setning som siteres i de fleste bøker om nasjonalisme: "Et folks nasjonalitet avgjøres ved en daglig folkeavstemning" (*une plébiscite de tous les jours*). Nå må det tilføyes at det franske skoleverket og den franske staten gjennom sin språkpolitikk har vært ganske aktive med

å hjelpe franskmennene til å avgjøre sin daglige folkeavstemning på den rette måten.

Konsekvensen av den tyske nasjonalitetsoppfatningen kjenner vi. Mange av dem som bodde i den staten som Bismarck skapte ble ikke regnet som tyskere fordi de ikke hadde tysk som morsmål eller var av tysk rase. Mange utenfor Tyskland ble regnet for tyskere selv om de tilhørte andre stater. De skulle bringes "heim ins Reich". Det endte i ytre aggresjon og indre forfølgelser.

I Asia finnes det en stor nasjon som ligner Frankrike når det gjelder å definere seg selv utfra statens historie og statens språk. Det er Kina. Jeg har lyst til å si ganske mye om Kina. Med sine 1,2 milliarder mennesker er Kina verdens suverent største nasjon, men i debatter om nasjonalitet og nasjonalisme blir Kina sjelden nevnt. Kina utgjør liksom en verden for seg selv som selv opplyste mennesker mener de har rett til å la være med å forstå. Men Kina og kinesernes rikdom, makt og innflytelse er for tiden i sterk vekst. Vi må prøve å forstå Kina. Det nasjonale limet i Kina er meget sterkt fordi kulturen på samme måte som i Frankrike er så tett knyttet til staten. "Kina har en lang tradisjon for å forene ulike nasjonaliteter i en samlet nasjon", uttalte statsminister Li Peng i en tale om nasjonalitetsspørsmålet i 1990. Den kinesiske statens to ideologier, den gamle konfusianismen og det 20. århundres marxisme-Mao Zedong-tenkning, er ikke knyttet til noen bestemt etnisk gruppe eller religion; ingen drømmer om å knytte nasjonen til én bestemt religion. Språklig holdes også Kina sammen på en særlig måte. Kina har nemlig et ikke-alfabetisk skriftspråk som er felles for alle uansett hvilket av de kinesiske talespråkene de bruker. Om folk altså ikke kan snakke sammen, er de like kinesiske for det. De kan kommunisere med hverandre ved hjelp av det kinesiske byråkratiets årtusengamle skrifttegn. Kina har også en lang statshistorie å vise til. I et par årtusener var det et samlet, sentralisert keiserrike med en oppfatning om å ligge midt i verden. Kinesisk kultur var og er åpen og tilgjengelig for enhver som er villig til å lære. Gjennom

historien har utallige folkegrupper tilegnet seg kinesisk kultur og blitt assimilert slik at de etter hvert er blitt kinesere. Det er en viktig grunn til at det finnes så mange kinesere i verden i dag. Forklaringen er ikke bare at de etniske kinesernes land er så fruktbart og at de har vært so gode til å formere seg. Kinesernes ekspansjon skyldes også den kinesiske kulturens assimilasjonsevne. Hvis latinsk kultur hadde holdt seg like godt som den kinesiske, ville kanskje de fleste i dagens Europa vært "romere". Romerriket ble delt og invadert. Javel. Men det ble Midtens Rike også. Kina overlevde likevel. I fire hundre år av dets historie (1276-1378, 1644-1912) satt mongoler og mandsjuer på den kinesiske keisertronen. Men det var de som ble kinesiske, ikke Kina som ble mongolsk eller mandsjuisk. Alle var velkommen til Kina bare de lærte seg å "oppføre seg ordentlig" (det krevde riktig nok en god del tid og anstrengelser).

Da nasjonalismen kom til Kina rundt siste århundreskifte, hadde den visse innslag av etnisk-kinesisk motstand mot mandsjukeisernes styre, og nasjonalistene valgte et flagg med det kinesiske tegnet for etniske kinesere (han). Men de kinesiske nasjonalistene, med Sun Yat-sen i spissen, gikk straks etter keiserdømmets fall i 1911 bort fra en etnisk definisjon av nasjonen. Det nye republikanske flagget fikk i stedet fem striper som representerte statens fem viktigste folkegrupper: mongolene, mandsjuene, tibetanerne, muslimene og han-kineserne. Alle som bodde i det gamle keiserriket skulle være med og skape den nye republikken, bygd på tre almene idealer: nasjonalisme, demokrati og folkets velferd. Nettopp disse idealene ble det smått med under de krigene og borgerkrigene som fulgte, og bedre ble det ikke under Maos kulturrevolusjon, men de kinesiske kommunistene realiserte nasjonalismens mål om å samle fastlands-Kina, etter lang tids splittelse, og de har greid å holde staten sammen frem til i dag. Det overveldende flertall i Kina oppfatter seg i dag som kinesere.

Det gjelder ikke tibetanerne. Det er ønskelig, skjønt

neppe sannsynlig, at Tibet får selvstendighet fra Kina, og minoritetene lenger nord, i det oljerike sentralasiatiske høylandet, kunne trenge vesentlig bedre beskyttelse enn de får i dag, men det er vanskelig å forestille seg at en ytterligere oppsplitting av den kinesiske staten kunne ha noe annet enn negative følger. Kineserne opplever for tiden en rask velstandsutvikling, og det hersker utbredt lettelse over å ha lagt en grusom fortid bak seg. Filmen *Farvel min konkubine*, der et skuespillerpar fra Beijingoperaen gjennomlever Kinas tragedier fra 1924 til alt ble så mye bedre i 1977 (etter firerbandens fall), går for fulle hus rundt om i Kina. For dagens kinesere tjener ikke historien som modell for en storhet det er nødvendig å gjenskape, men som eksempel til skrekk og advarsel. Det er en utmerket måte å bruke historien på. Slik ble den også brukt av Confucius. På hans tid, som falt sammen med storhetstiden i Athen, kjempet en rekke stater om de fruktbare områdene som i dag utgjør det sentrale Kina. Konfucius brukte tidas dyrekjøpte erfaringer til å konstruere prinsipper for hvordan enhver skulle finne sin plass i en stabil samfunnsorden. I dag setter Deng Xiaoping bevaringen av Kinas stabilitet helt øverst på kommunistpartiets prioritetsliste.

Er det da avklart i dagens Kina at det er staten som definerer folket og ikke omvendt? Ikke helt. Det finnes nemlig kinesere også utenfor Folkerepublikken Kina. Det bærer Li Pengs statsministertaler bud om. I nyttårstalen hans i år lykkønsket han tre slags kinesere: 1) "folket av alle nasjonaliteter i dette landet"; 2) "våre landsmenn i Taiwan, Hong Kong og Macao; 3) "de oversjøiske kinesere". Den første slags kinesere omfatter altså alle i Folkerepublikken, uansett etnisitet. Den andre utgjør, må vi tro, alle ikke-europeere i Hong Kong og Macao, de to europeiske koloniene som i 1997 skal bli en del av Folkerepublikken, og dessuten hele befolkningen på Taiwan. Den tredje slags kinesere, de "oversjøiske", er det vanskeligere å definere. Hvordan kan det avgjøres hvem som er kineser i oversjøiske områder? Mener Beijing at

Folkerepublikken har et særlig ansvar for dem? Dette er viktige spørsmål, for det bor mange som kan regnes for kinesere i landene sør for Kina, og mange av dem har fått statsborgerskap i den staten hvor de bor. Beijing oppfordret dem til å søke slikt statsborgerskap i 1980. En av de sørøstasiatiske statene, Singapore, er i likhet med Taiwan en alt overveiende kinesisk stat; Singapore har de siste årene hatt en diplomatisk brobyggerfunksjon mellom Folkerepublikken og Taiwan. I Sørøstasia (Indonesia, Filippinene, Malaysia, Thailand, Burma, Kambodsja, Laos, Vietnam og Brunei) fins det nå dem som frykter tilnærmingen mellom kinesere i og utenfor fastlands-Kina. De kinesiske minoritetene i Sørøstasia, som ofte er både rike og mektige, risikerer å bli betraktet som femtekolonister. For å unngå å sette de oversjøiske kineserne i klemme, er det viktig at Folkerepublikken Kina opprettholder en statsdefinisjon av folket og behandler de såkalte oversjøiske kineserne som borgere av de landene der de bor. Hvis Beijing ønske å overbevise resten av verden om at Kina ikke har som mål å bringe alle kinesere "hjem i riket", finnes det forøvrig et godt middel: Det er å godta Taiwans ønske om eget medlemskap i FN.

Min konklusjon på dette lange fransk-tysk-kinesiske avsnittet er klar: Å definere en nasjon utfra folkekultur, folkespråk, etnisitet--for ikke å snakke om religion--er det samme som å legge opp til splittelse og konflikt. En god nasjonalisme må ha *staten* og statsborgerskapet som utgangspunkt, slik den har i Kina og Frankrike, ikke folket eller etnisiteten, slik det ble gjort i Tyskland, og ikke religionen, slik det nå igjen gjøres på Balkan. Bare ved å definere nasjonen utfra staten, blir det mulig å samle ulike folkegrupper om en felles nasjonal identitet. I norsk sammenheng betyr det at statsborgere som er samer og innvandrere må ha en like selvfølgelig plass i den norske nasjonen som etniske nordmenn. Hvis den norske nasjonalismen er slik at samene ikke kan se seg både som samer og som medlemmer av den norske nasjonen samtidig, er det en meget alvorlig ting. Jeg må innrømme at jeg var litt

skeptisk da samene dannet sitt eget sameting. Stortinget tilhører den norske nasjonalstaten, som samene også er med i. Når samene bruker det nasjonale uttrykket "ting" kan det gi grunnlag for å tro at folk må velge mellom samisk og norsk identitet. Det bør ikke være noe enten-eller, men et både-og.

PAUSE

(OVERHEAD JANUS 4: "Frigjør <> Undertrykker; Splitter <> Samler") Min fjerde motsetning, der Jugoslavia skal være eksempel, er en dobbelt-motsetning; det gjelder nasjonalismens dobbelte roller som *frigjørere og undertrykker, splitter og samler*. (På enkelte romerske mynter ble Janus faktisk fremstilt med fire ansikter; beklageligvis hadde jeg bare en toansikts-mynt for hånden da jeg kopierte denne overheaden). I de siste to hundre år har nasjonalismen spilt en enorm frigjørende rolle. Den har frigjort folk fra absolutistiske konger og keisere, rasistiske kolonimakter og diktatoriske kommunistpartier. Denne frigjøringen har vært knyttet til oppløsning og *spлтtelse* av en rekke imperier. Men samtidig med denne frigjøringen har nasjonalismen *samlet* en rekke ulike folkegrupper i enhetlige nasjoner, og har *undertrykt* de folkegruppene som ikke ville la seg forene frivillig.

La meg ikke bare bruke Jugoslavia som eksempel, men også ta med Skandinavia (eller "Norden" om man vil). Skandinavia og Jugoslavia utgjør to mislykte forsøk på å smelte flere folkegrupper sammen i et politisk forbund med en samlet nasjonal identitet. Skandinavismens glanstid var samtidig med samlingen av Tyskland, og den tyske seieren over Danmark i 1864 som bidrog til Tysklands samling, var samtidig dét danske nederlaget som slo benene under skandinavismen. De andre skandinaviske landene kom ikke Danmark til hjelp. I stedet for en samling av Danmark og Sverige-Norge i et skandinavisk nasjonalt fellesskap, ble Norden etter hvert splittet opp i flere uavhengige eller selvstyrte stater: Norge, Finland, Island, Færøyene,

Grønland, Åland. Men de nye statene fikk ingen betydelige nasjonale mindretall. Danskene i Norge drog enten hjem eller lot seg fornorske. Svensker fantes ikke i Norge. På Island var det nesten bare islendinger. Sverige gjorde ikke noe forsøk på å bringe finlandssvenskene hjem i riket. Forklaringen på at oppsplittingen av Skandinavia gikk så pass smertefritt var et tett religiøst og kulturelt fellesskap, at de ulike folkegruppene stort sett levde hver for seg, og at de gamle statene, Danmark og Sverige ikke brukte makt for å holde på de folkene som ønsket å bryte ut.

Hvorfor gikk det så mye verre med den jugoslaviske pan-slavismen? En viktig grunn er selvsagt den at Jugoslavia faktisk ble opprettet som stat, etter den første verdenskrigen, og at den bestod som forbundsstat i nesten sytti år, med et avbrudd under den andre verdenskrigen. Etter den andre verdenskrigen forsøkte forøvrig Tito å trekke Albania og Bulgaria inn i en utvidet slavisk forbundsstat. Stalins avvisning av denne planen dannet noe av bakgrunnen for Titos brudd med Moskva i 1948. Det finnes mange forklaringer på den jugoslaviske tragedien vi har vært vitne til de siste årene. Noen av årsakene danner et speilbilde av de forklaringene jeg nettopp brukte på at det gikk såpass bra i Skandinavia. For det første: De enkelte nasjonene i Jugoslavia definerer seg utfra tre ulike religioner: gresk-ortodoks kristendom, katolsk kristendom og islam. For det andre: Folkene bor ikke atskilt. De bodde (og bor fortsatt til en viss grad) om hverandre i et "etnisk lappeteppe". For det tredje: De serbiske lederne valgte å bruke makt for å forhindre Kroatia og Bosnia-Hercegovina i å bryte ut av Jugoslavia uten å gi fra seg landområder til Serbia.

Både i Skandinavia og Jugoslavia har nasjonalismen hatt både en frigjørende og en undertrykkende funksjon. Nordmennene frigjorde seg fra dansk kultur og svensk kongestyre, men undertrykte dansk kultur i Norge, og dessuten samene. Slovenerne og kroatene i Jugoslavia frigjorde seg fra et kommunistisk system og en stat som de

ikke følte som sin egen, men til gjengjeld begynte de nye nasjonalstatene straks å undertrykke og til dels utrydde sine nasjonale mindretall: *etnisk rensing*.

Langt på vei må det nok sies at nasjonalismens kombinasjon av frigjøring og undertrykkelse, splittelse og samling, ikke helt kan unngås under oppbyggingen av en nasjon, enten det gjelder Skandinavia eller Norge, Jugoslavia eller Kroatia. Det vil oftest være noen som ikke ønsker å være med og som heller ikke er villige til å dra sin vei; de må enten tvinges eller, hvis de er mange nok, få lov til å danne sin egen nasjonalstat, som så igjen vil undertrykke dem som ikke vil være med i den. Å fastsette grenser er smertefullt. Derfor bør grenser som regel respekteres når de først er lagt, om de skulle virke aldri så urettferdige. Etter min mening er nasjonalismens frigjørende potensiale i dagens verden stort sett oppbrukt. Hvis vi ser bort fra visse områder, som Tibet, Øst-Timor (der Indonesia driver en brutal undertrykkelse), Palestina -- og muligens Kurdistan -- vil de menneskelige omkostningene ved å skille ut nye nasjonalstater være så store at slike krav bør avvises. Verdenssamfunnet bør i all hovedsak bygge på de nåværende grensene mellom statene. I det jugoslaviske tilfellet er dette lettere sagt enn gjort. Trolig er det ingen vei utenom en deling av Bosnia der en stor del høyst sannsynlig før eller senere vil bli lagt inn under Serbia, mens muslimene og kroatene må prøve å komme ut av det med hverandre i et lite rest-Bosnia. Men uansett hvordan delingen blir gjort, vil det fortsatt finnes mindretall i alle de statene som tidligere utgjorde Jugoslavia. Det viktigste er at grensene blir lagt en gang for alle. Jo fastere og mer alment akseptert en grense er, jo lettere er det nemlig også å krysse den. Bare omstridte grenser er lukket. Den beste måten å åpne og ubetydeliggjøre en grense er å anerkjenne den for evig og alltid.

(OVERHEAD: JANUS 5: "Demokratisk <> Autoritær; Åpen <> Lukket") Min femte Janus har også fire ansikter. For en

stats evne til å holde befolkningen sammen i ett nasjonalt fellesskap er det av stor betydning om denne statens nasjonalisme er *åpen eller lukket, demokratisk eller autoritær*. På lengre sikt vil en åpen, demokratisk nasjonalstat vise større stabilitet enn en som er lukket og autoritær. Her kan vi sammenligne USA og Japan. USA er en åpen nasjon med demokratisk styreform. Japan er en etnisk temmelig lukket nasjon som også har demokratisk styreform. Motsetningen mellom nasjonalitetsoppfatningene i USA og Japan kom opp til overflaten for noen år siden da den tidligere statsminister Nakasone var på besøk i Washington. Han forklarte Japans økonomiske suksess med at landet hadde en disiplinert og enhetlig befolkning med et høyt utdanningsnivå. Og så kritiserte han USA for å ha en altfor sammensatt befolkning og et ineffektivt skolesystem. Denne uttalelsen provoserte amerikanerne sterkt. De bygger sin nasjonalstolthet nettopp på sin evne til å smelte ulike etniske grupper sammen i en nasjon.

Nasjonalismen var en europeisk og amerikansk idé som oppstod i forbindelse med den amerikanske uavhengighetskrigen og den franske revolusjon på slutten av 1700-tallet. Nasjonalismen spredte seg raskt til hele Amerika, både nord og sør, men til Japan kom den først mot slutten av det 19. århundre. Der passet den som hånd i hanske etter som japanerne allerede var et til de grader enhetlig folk både språklig og kulturelt. Fra Japan spredte nasjonalismen seg videre til Kina, der den (som vi har hørt) var atskillig mer problematisk. I Nord- og Sør-Amerika anstrengte de hvite elitegruppene seg for å samle de europeiske innvandrerne i nye nasjonale fellesskap i de statene som ble dannet ved kolonifrigjøringen 1776--1826. De nasjonale lederne forsøkte også å *integre* indianerne og de afrikanske slavene ved å lære dem europeisk språk og levevis -- og respekt for nasjonale symboler.

Mot slutten av 1800-tallet satset innbyggerne i USA på å bygge opp dobbelte nasjonale identiteter. På den ene siden lærte alle å være *amerikanere*; selv om USA økonomisk og kulturelt ble dominert av hvite protestanter av

nordeuropeisk avstamning, fikk også svarte, katolske irer og søreuropeere, og jødiske eller ortodokse østeuropeere, del i USAs amerikanske identitet, med "stars and stripes" som symbol. Men på den annen side anstrengte de enkelte folkegruppene seg også for å fastholde eller gjenskape et fellesskap knyttet til landet eller kulturen de kom fra. Mange av dem som ble født i Amerika, ble mer opptatt av sin opprinnelige nasjonale identitet enn foreldrene hadde vært da de utvandret. Dobbeltheten i amerikanernes identitet tvang dem ikke som regel til å velge. Kombinasjonen av en "opprinnelig" og amerikansk identitet viste seg uhyre sterk. I det 20. århundre fant også et stort antall asiater og "hispanics" fra Mexico og landene lenger sør plass i USAs nasjonale fellesskap.

Japan er et lukket land der alle, bortsett fra noen små minoriteter i nord, har vært japanere i mange generasjoner. En gang i tida lærte japanerne seg kinesisk kultur, men de skapte sitt eget samfunn, sitt eget språk og sin egen keiserkultus med den kinesiske kulturen som råstoff. Mot slutten av 1800-tallet gjennomførte japanerne en ny læreprosess; nå suget de til seg europeisk kultur og vitenskap, militærdisiplin og demokratiske styreformer. På dette grunnlag skapte de først sin egen militærmaskin og dernest verdens mest suksessrike eksportøkonomi. Men den japanske kulturen forble lukket. Innvandring ble ikke tolerert. Utlendinger ble ikke oppfordret til å lære seg japansk. Japanerne eksporterte mekanikk og elektronikk, men utvekslet minimalt med kultur. Jo, karaoke er japansk; men det er jo ikke japansk musikk man synger på en karaoke-bar. Den demokratiske styreformene synes etter hvert å være rotfestet i Japan. Det ble bevist da det endelig lyktes for en opposisjon å vinne regjeringsmakten i 1993. Men japanerne er ikke godt rustet for å delta aktivt i den globale kulturens utveksling av tanker og informasjon slik amerikanerne gjør. Her er faktisk kineserne bedre rustet. De kommuniserer allerede så ivrig med sin omverden at det blir stadig mer uoverkommelig for regimet i Beijing å undertrykke fri meningsdannelse.

En god nasjonalisme er åpen og demokratisk. Demokratiet er nødvendig for å skape den enheten mellom folk og stat som nasjonalismen sikter mot. Åpenhet er en forutsetning for å kunne overleve i en verden der kommunikasjon over landegrensene bare øker og øker. Jeg er kritisk til mange sider av amerikansk kultur. Den amerikanske nasjonalismen er ubeskjeden og trækker mange på tærne. Men som nasjonal smelting er USA uovertruffen. USA assimilerer nye folkegrupper på en slik måte at de bevarer mye av sin egenart samtidig som de skaffer seg en klar amerikansk identitet. Her ligner USA på Frankrike og Kina, men i USA går assimilasjonen så mye fortere.

(OVERHEAD: JANUS 6: "I fremgang <> Undergraves") Min siste motsetning gjelder nasjonalismens fremtid. Det er liten tvil om at nasjonalismen for tiden er i kraftig fremgang, men samtidig blir jo verden stadig mer internasjonal. Er det sant at nasjonalismen er i *fremgang*, eller er den i ferd med å *bli undergravd* av globalisering og internasjonalisering? Jeg tror ikke på dem som sier at de siste årenes økende nasjonalisme er nasjonalstatens siste krampetrekning. Det er sant at miljøproblemerne er internasjonale, at engelsk er blitt et globalt språk, at de store internasjonale selskapene kan manipulere med hvor de betaler skatt og telefonregninger, at elektroniske postkasser gjør det mulig å føre daglige samtaler med en vennekrets spredt over hele kloden, og at barn i Norge og Korea ser de samme underholdningsprogrammene på TV. Det er sant at alt dette undergraver det vi kaller nasjonal selvråderett. For statene er det stadig mer umulig å råde over seg selv. Men det fjerner ikke behovet for staten. Og det fjerner ikke nødvendigheten av enhet mellom folk og stat. Statene er verdens viktigste politiske byggeklosser, og for at de skal kunne fungere effektivt i det raskt voksende internasjonale samarbeidet, er det nødvendig at statslederne opptrer på vegne av sine borgere. Det krever nettopp enhet mellom folk og stat. Det krever nasjonal identitet. Det krever aktiv oppslutning om nasjonenes

demokratiske institusjoner. Noen nasjonalisme-skeptikere går inn for å styrke tverrnasjonale regioner på nasjonalstatens bekostning: Nordkalotten, Østersjøregionen, Sentraleuropa osv. Det er riktig at det regionale samarbeidet på tvers av nasjonalstatenes grenser er økende i Europa i dag, og det samme gjelder i andre deler av verden, for eksempel i grenseområdet mellom USA og Mexico. Men de tverr-nasjonale regionene har ingen politiske institusjoner som representerer innbyggerne. Hvis de skaffet seg det, ville det i praksis bety at de gav seg til å bygge nye nasjoner. Regionen er ikke på noen måte noe alternativ til nasjonalstaten. Jeg ser positivt på regionalt samarbeid på tvers av statsgrensne, men ikke hvis det går for langt. Hvis folk blir mer opptatt av sin regionale identitet enn av den nasjonale, kan de miste interessen for sine demokratiske institusjoner. Det er en fare for demokratiet. Demokratiet og nasjonalstaten henger nøye sammen. En god nasjonalisme kan binde dem sammen. Jeg tror nasjonalismen vil være hos oss i overskuelig framtid, på godt og (dessverre) på vondt.

Finnes det en god nasjonalisme? Mitt svar er ja. Staten er nødvendig som basisenhet for det internasjonale samarbeidet som må til for å løse klodens miljøproblemer, og for å skape verdensfred. Demokrati er den eneste styreform som sikrer at statene virkelig taler på vegne av sine folk. For at demokratiet skal fungere, er det nødvendig med en viss grad av enhet mellom folk og stat. Folk må oppfatte staten som sin egen. Nettopp det er nasjonalismens mål, slik jeg har definert ordet. Nasjonalismen er derfor både ønskelig og nødvendig, men samtidig som den er nødvendig, må den utformes slik at den lukker færrest mulig ute. Nasjonalismen må være moderat. Den må være full av *hemninger*. Hemninger er tegn på humanisme og sivilisasjon. Det trengs hemninger mot å bruke fortiden som rettesnor for fremtiden. Det trengs hemninger mot å bygge sin nasjonale identitet på skikker, språk, religion eller etnisitet, fordi dette alltid utelukker noen

av dem som skal være med. Det trengs hemninger mot å splitte stater eller flytte grenser. Det trengs hemninger mot å undertrykke minoriteters rett til å utfolde sin egen kultur. Det trengs hemninger mot å utnytte folks nasjonalfølelse i politiske stridigheter innenfor samme nasjon. Den gode nasjonalismen fins, men den er full av hemninger.